

Тагайбаев Н.

XX КЫЛЫМДЫН БАШЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-КАЗАК ЭЛИНИН БООРДОШТУК АЛАКАЛАРЫ

Тагайбаев Н.

БРАТСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КЫРГЫЗСКО-КАЗАХСКОГО НАРОДА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

N. Tagaibaev

THE FRATERNAL RELATIONS OF THE KYRGYZ-KAZAKH PEOPLE IN THE EARLY XX CENTURY

УДК: 947.1 (572.2)/(574)

Макалада кыргыз жана казак элдеринин тарыхтагы боордош мамилелери, ошондой эле бул эки элдин XX кылымдын башындагы тарыхый процесстеги биримдиги каралган.

Негизги сөздөр: тарых, казак эли, кыргыз эли, боордош мамилелер, биримдик, кызматташтык.

В статье рассматривается история братских отношений кыргызского и казахского народов, а также единство этих двух народов в историческом процессе в начале XX века.

Ключевые слова: история, казахский народ, кыргызский народ, братские отношения, единство, сотрудничество.

The article deals with the history of fraternal relations between the Kyrgyz and Kazakh peoples, as well as the unity of these two peoples in the historical process at the beginning of the XX century.

Key words: history, Kazakh people, Kyrgyz people, fraternal relations, unity, cooperation.

XX кылымда дүйнөлүк тарыхта эбегейсиз амплитудага ээ болгон жана ири масштабды камтыган окуялар болуп, планетардык деңгээлдеги жаңылануу тарыхый процесстери болгон. Дүйнө элдерин камтыган мындай процесстердин алкагында бул кылымдын башында кыргыз-казак арасындагы алакалар боордоштук мүнөздө күч алган десек жаңылбайбыз.

Кыргыз-казак элинин арасында да бул мезгилдерде башка мусулман элдериндей эле улуттук-боштондук идеялары тарай баштаган. Бул иш аракеттердин башында кыргыз-казак интеллигенциясынын алдыңкы ишмерлери туруп, эриш-аркак күрөш жүргүзүшкөн. Алар элдердин тең укуктуулугу жана улуттун көз карандысыздыгы болгон күрөштүн уюштуруучулары жана демилгечилери гана болбостон, коомдун өнүгүшүнө жоопкер, өз элинин тарыхынын, адеп-ахлахтык алдындагы ыйык милдетин түшүнө билген инсандардан болгон. Саясий тажрыйбалары аз болсо да, курактары жаш, элдин ошол интеллигенциясы колдо бар потенциалын элдин жыргалчылыгына жумшоо үчүн аракет жасашып, Союздук тутумдагы мамлекеттин пайдубалын курушкан. Бул эки элдин алдыңкы интеллигенциясы улут башына кыйынчылык мүшкүл иш түшкөндө да, боордоштук жардамдарын бири-биринен аяшкан жок.

Казак менен кыргыздардын улуттук мүдөөсүн бирге коргоо жолундагы чыныгы аракет Жети-Суу-

дагы кыргыз-казак качкындарына көмөк берүү убагында көрүндү. Кытайдан кайтышкан казак-кыргыз качкындарына колун биринчи созуп, жардамын берген Жети-Суу облустук Казак-кыргыз комитети болду.

Алар качкындарды орноштурууга ыңгайлуу жерлерди белгилеп, орустар тарабынан туулган коркунучтан коргоп, жумуш менен камсыз кылуу, ачтарга тамак-аш бере турган пункттарды ачуу сыяктуу накта жардамдарды уюштуруп, ал ишти катуу көзөмөлгө алышты.

“1917-жылдын 6-декабрындагы “Казак” гезитинин санында М.Тынышпаев биринчи жолу Кытайга конуш оодарган казактардын саны жөнүндө маалымат жарыялап, анда 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүш мезгилинде казактардан 95200 адам чыгымга учурагандыгын жазган. Ошондой эле кыргыз элине берилген материалдык жардам жөнүндө айтып, жаңы өкмөт чыгарган 5 млн сомду «үркүндөн» калган казак-кыргыздарды сактап калганга сарпатамай болдук», - деп билдирген. Ушул эле газетанын ошол жылдагы №231 санында өз кабарчысы А.Найманкожонун «үркүн кыргыздарынын ал жайы» аттуу макаласы жарыяланат.

“Казак” гезитинин 1917-жылдын 24-июндагы дагы бир санында Убактылуу өкмөттүн Түркстан комитетинин мүчөсү М.Тынышпаевдин маалыматы боюнча: “Жети-Суудан Кытай жерине өтүп кетишкен казак-кыргыздардын саны 164 миң адам экен. 1917-жылдын 1-июлуна чейин кырылганы 83 миң, өз жерине кайтканы 69 миңге жеткен, ал эми 12 миң качкын Кытайда калган. Биз мурун кыргынга учураган жалгыз кыргыз деп жүрсөк, Мухамеджандын айтышында Жаркент уездиндеги албандардын (улуу жүз) качкындарынын кыргыны кыргыздардан кем эмес. Күмүш сырга кылабыз: кыргыз-боордошторуңарды унутпа!” - деп жазат.

Жети-Суу облусунун Каракол уездине караган алты болуш элден он кишиден турган райондук комитет түзүлүп, анын башчылыгына Кытайдан кайра көчүп келген Эшенаалы Арабаев дайындалат. Ал “Казак” гезитине (1917, 17-июль) “Бечара кыргыз бооруңарды унутпагыла!” деген үндөө менен казактын илимпоз окумуштууларына, маданий-агартуу кызматкерлерине, жалпы эле казак коомчулугуна кайрылып, алар менен тагдырлаш экенин көрсөтүп, боордоштук жардам кылуу жагын өтүнөт.

Бул кайрылууга жооп катары М.Дулатов өзүнүн 1000 даана “Ойгон казагынын” акчасын качкын кыргыз туугандарыма арнадым деп жазат. А. Бөкөйханов болсо: “...качкын кыргыздар үчүн казынадан 200 миң сом карыз суроо керек” деген кеңеш айтып, М.Тынышпаевдин атына телеграмма жөнөткөн.

Убактылуу өкмөттүн Түркстан комитети качкындардын абалы менен таанышкан соң, азык-түлүк комитетинен 100 миң сом алып, Жетисуу облустук Казак-кыргыз комитетинин төрагасы И. Жайнаковдун колуна тапшырууга буйрук чыгарды. Бул каржатка казак-кыргыз комитети Кытайдан кайткан казак-кыргыз качкындарына жардам акы, азык-түлүк берүүнү уюштурат.

Кыргыз-казак элинин ортосундагы ХХ кылымдын башындагы экинчи боордоштук мамиле “Улуу жут” деп аталган Казакстандагы 1932-1933-жылдагы ачарчылык мезгилинде даана байкалган. Совет доору мезгилинде тарыхтын бул кайгылуу жактары жабык темага айланып, бардык документалдык материалдар архивдерде жашыруун сакталып, окумуштуулар учкай оозеки айтууга аргасыз болушкан.

Мына ушул 1932-1933-жылдардагы Казакстандагы ачарчылык мезгилинде бир миллиондон ашуун адам (1030 миң) жуттун айынан жан сактоо үчүн туулган жеринен коңшу аймактарга Сибирге жана Өзбекстан, Түрмөнстан, Тажикстанга эң көбү боордош жана жакын коңшу Кыргызстанга баш калкалап, жанын коргоого аргасыз болушкан. Бул ачарчылыктан көчкөн казактардын, кийин 414 миң адам кайра кайтса, 616 миң адам өз мекендерине кайткан эмес. Ачарчылыктан айласыз журтунан көчкөндөр чет мамлекеттер Кытай, Монголия, Афганистан, Иран, Турцияга чейин жеткен. Качкын казактардын Кыргызстандын аймагына байырлап көп келгендигин биринчиден 1926-жыл менен 1939-жылдагы эл каттоосу аркылуу казак калкынын Кыргызстандын аймагындагы өсүүсү менен байкаса, экинчиден РСФСР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасынын орун басары Турар Рыскуловдун Сталин, Каганович, Молотовго жөнөткөн жашыруун докладдык катынан ачык билсек болот.

1933-жылы 9-мартта РСФСР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасынын орун басары Турар Рыскулов Сталин. Каганович менен Молотовго багыштаган Казакстандан казактардын көчүүсү тууралуу жашыруун докладдык катын жөнөтөт. Арадан 16 күн өткөндөн кийин бул жашыруун докладдык катындагы бир көчүрмөсүн ВКП(б) Кыргыз обкомунун биринчи катчысы Шахрайга жана Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы Ж.Абдрахмановго жолдойт.

Ал докладдык катта акыркы алынган маалыматтар боюнча качкан казактардын жайгашкан жери Казакстанга кошуу аймактар Орто Волга боюнда - 40 миң адам, **Кыргызстанда-100 миң адам**, Батыш Сибирде - 50 миң адам, Каракалпакстанда - 20 миң

адам, Орто Азияда - 30 миң адам, ошондой эле Калмыкия, Тажикстанда жана Кытайга чейин качып жайгашкандыгын маалымдайт.

Ал эми 1926-жылдагы эл каттоо менен 1939-жылдагы эл каттоону салыштырсак, ачарчылыктан өз мекенинен качкан казактардын эсебинен казак улутунун саны РСФСРдын аймагында - 2,3 эсе, Өзбекстанда - 1,7 эсе, Түркмөнстанда - 6 эсе, Тажикстанда - 7 эсе, ал эми Кыргызстандын аймагында 10 эсеге өскөн.

1933-жылдын башында ВКП(б) Кыргыз обкомунун ВКП(б) БКнын Орто Азия боюнча өкүлү Д.И. Манжара билдирүү жөнөткөн. Анда, “1932-жылы Кыргыз АССРинин аймагына Казак АССРнен көп сандаган казак келгиндери кирген. Жетишерлик толук эмес маалыматтар боюнча келгиндердин саны 25-30 миң чарбаны түзөт” - деп билдирген. Бул далилдүү архивдик маалыматтардан дагы бир жолу ачарчылык азабын тарткан казактардын Кыргызстандын аймагына эң көп жайгашкандыгынан кабар алабыз.

ХХ кылымдын башындагы казак-кыргыз элиндеги эң чоң кайгы «Алаштын» азаматтары атыккан казак интеллигенциясынын өкүлдөрү Ахмет Байтурсунов, Элихан Бексейханов, Мухамеджан Тынышпаев, Мустафа Шокай, Жусупбек Аймаутов, Миржакып Дулатов жана башкалар менен кыргыздын кыраандары атыккан Эшенаалы Арабаев, Касым Тыныстанов, Абдыкерим Сыдыков, Жусуп Абдрахманов, Иманалы Айдарбеков, Абдыкадыр Орозбеков, Баялы Исакеев, Төрөкул Айтматов ж.б. инсандар болуп бир тилекте иштеп, акыры бардыгы бирге тагдырлаш болуп репрессиянын каардуу капшабына кабылышкан.

«Ак ийилет, бирок сынбайт» демекчи арадан жарым кылым убакыт өткөн соң, алардын элинин эртеңки келечеги үчүн кызмат кылган эрдике тете ысымдары урпактар тарабынан урматталып, алардын ачыла элек көмүскө жактары илимпоздор тарабынан изилденүүдө.

Адабияттар:

1. Алаш арыздары. - Шымкент, 2012. - 15-б.
2. Маанаев Э. Э.Арабаев алгачкы агартуучу, окумуштуу жана саясий коомдук ишмер. - Бишкек, 1999.
3. Курманов З.К. Политическая борьба в Кыргызстане: 20-е годы. - Бишкек: Илим, 1997. - 292-б.
4. Махаева А. Казак-кыргыз тарыхынан. - Бишкек, 2011. - 235-б.
5. Койгелдиев.М. Улуттук саясий элита. - Алматы, 2004. - 222-б.
6. КР БМ КСДА. Ф.10.оп.15. д.188.
7. Касым Тыныстанов. Сборник архивных документов. - Бишкек, 2011.

Рецензент: к.и.н., доцент Байдилдеев Ж.